

UYGURLARDA AİLE

*Doç.Dr. Demet ULUSOY
Doç. Dr. Abdülreşit CELİL

ÖZET

Uygur Türklerinde aile temel sosyal kurumlardan biridir. Sosyal yaşamın pek çok yönü aile içi ilişkiler ve akrabalık ilişkileri üzerine düzenlenmektedir. Ancak, Çin'de Çin Komünist Partisi iktidara geldikten sonra Uygur toplumu hızlı bir değişme sürecine girmiştir. Sosyal mühendislikle uygulamaya konulan yeni yasal düzenlemeler Uygur aile yapısını da hızla değiştirmektedir.

Anahtar Kelimeler; Uygur Türkleri, Aile, Değişme

ABSTRACT

In Uygur Turkish people, 'family' is one of the essential social institution. Many aspects of the social life are arranged on the basis of familial relationships and kinship. However, after Chinese Communist Party was in power Uygur society found himself in a rapid change process. New legal arrangements that were put in practice by the social engineering are changing the structure of Uygur family also.

Key Words: Uygur Turks, family, change

GİRİŞ

Uygurların, Doğu, Batı ve Güney kültürlerinin birleştiği İpek Yolu üzerinde bulunmaları, onların zengin bir kültür alış-verişi içinde olmalarına neden olmuştur; Uygurlar, Hindistan ve Gandara'dan Budizm'i, İran'dan Mani dinini alarak, Süryani Manastırları ve Bizans rahiplerinin çabaları ile de Nesturi-Hristiyanlığın ve Helenistik kültürlerinden etkilenerek renkli bir sosyo-kültürel yaşama sahip olmuşlardır (Rasonry 1971: 109). Siyasal tarihlerine kısaca göz atmak bu kültürel zenginliğin nedenlerini ortaya koyabilir:

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Uygurlar Doğu Türkleri adını taşırlar. Uygurlar ve Uygur adı Türkçe kaynaklarda ilk defa Orhun Kitabeleri'nde 717 yılındaki ayaklanmaları münasebeti ile (Kafesoğlu 1992: 145) geçer. Ancak, Uygur Türkleri ile ilgili bilgiler Çin Kaynaklarında çok daha eski bir tarihe uzanır (Kafesoğlu 1992: 145, Gopur-Hüseyin 1987: 2). Uygurların Hunların soyundan geldikleri ve göçebe kültürlerin zemininden ortaya çıktıkları ileri sürülmektedir (Esin 1967: 2).

Uygurların İ.Ö 200 yıllarında, Tarım Havzası'nın kuzeydoğusunda Kumul ve civarında yaşadıkları bilinmektedir. Türkistan¹ Budist uygarlığı ile ilişkilerinin de o zamanlara kadar uzandığı zannedilmektedir (Esin 1967: 5).

İ. S 546 yılından itibaren Uygurlar Ordos, Selenga ve Orhun nehirleri civarında Göktürk egemenliğinde bir beylik olarak yaşamışlardır. Uygurların 605 yılında bugünkü Turfan bölgesindeki Beşbalık, Turfan, Karaşehir gibi şehirlerde buldukları kaydedilir (Esin 1967: 16). 630'larda Göktürlere başarılı bir ayaklanma gerçekleştiren Uygur Beyi 644'de güneye yaptığı bir akın sonucunda Çin tarafından resmen tanınmıştır. Uygurlar 745'de Kutluk Bilge Kağan önderliğinde gerçekleştirdikleri ikinci ayaklanmalarında Göktürleri devirmişler ve daha sonra Orhun bölgesindeki ilk Uygur Devletini kurmuşlardır (Aslanapa 1971).

Müslümanlığın yayıldığı bu yıllarda başlayan Çin-Arap mücadelesi, 751 yılındaki Talas savaşında Çinlilerin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Bu olay Uygur tarihinde bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü, bu esnada Çin'de iç karışıklıklar da yaşanmaktadır. Devrilen Çin İmparatoru Uygurları yardıma çağırılmış ve bu dönemde Uygur soyluları genellikle T'ang'lı prenseslerle evlenerek, Çin hükümdarlarının yardımcıları ve İmparatorluğun da koruyucusu durumuna gelmişlerdir (Rasony 1971: 106).

Uygur Hakanı Ötüken'e dönerken Mani dinini Türklerle tanıtmak amacıyla dört Mani rahibini beraberinde getirmiştir. Bir süre sonra 762'de Böğü Kağan Mani dinini Uygur Ülkesinin resmî dini olarak kabul etmiştir. Bundan böyle, Uygur Kağanları yeni dinin gerektirdiği doğrultuda unvanlar almışlar, ulusal yazıları olan Orhun alfabesini bırakarak Sogd alfabesini esas alan Eski Uygur yazısını kabul etmişlerdir.

Mani dininin kabulü ile yaşamları bir hayli değişen Uygurlar giderek savaşçı karakterlerini yitirmişlerdir. Nitekim, 840 yılında Kırgızlar ve

¹ Günümüzdeki resmî adıyla Xinjiang(Şinciang) Uygur Özerk Bölgesidir.

Tibetlilerin saldırılarına dayanamayarak, Kara-Balgasun da elden çıkınca, Prenslerin yönetiminde kitle kitle ülkeyi terk ederek ülkenin Güneydoğusuna, Çin'e ve İç Asya'ya doğru göçe başlamışlardır. Bunlardan bir grup Kumul kentinin Güneydoğusunda, Kansu bölgesinde, diğer bir grup da Turfan, Beşbalık ve Kaşgar dolaylarında yeni devletler kurmuşlardır (Baytur-Siddik 1991: 580).

932'de Uygurların bir kolu, diğer Türk boylarını da birlikleri altına alarak Maverâ-ün-nehir civarında Karahanlılar Devletini kurmuşlardır (Merçil 1992: 240). Ancak 1212 yılında Moğol istilası ile siyasal egemenliklerini yitirmişlerdir. Doğudaki Uygurlar ise Beşbalık adı altında 1209 yılında Cengiz Han'ın egemenliğine girinceye kadar hüküm sürmüşler, ve 1368 yılına kadar İdikut Hanlığı altında varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Cengiz Hareketi sırasında İdikut Uygurları bu seferlere aktif olarak katılırken, Karahanlılar istilaya maruz kalmıştır. Cengiz Kağan ölümünden önce istila ettikleri toprakları oğulları arasında paylaşmıştır. Bu paylaştırmada Uygur ülkeleri Cengiz'in ikinci oğlu Çağatay'ın idaresine verilmiştir. Sonraki tarihlerde Çağatay Hanlığı, Çağatay Ulusu adıyla anılmaya başlanmıştır (Güngör 1990: 155).

Cengiz Han Moğol soyundandır; fakat kurduğu imparatorlukta nüfusun büyük bir kısmını Türkler meydana getirmiştir ve devlet teşkilinin pek çok kademelerinde Türkler yer almıştır. Cengiz'in ölümünden sonra Türkler devlete daha çok hâkim olmaya başlamış ve Cengiz İmparatorluğu kısa zaman içinde hem Müslümanlaşmış, hem Türkleşmiştir. İşte bu değişimin en belirgin örneklerinden biri, Çağatay Hanlığı'nın Timurluların eline geçmesi ve devletin Moğol karakterini tamamen kaybetmesidir (Güngör 1990: 155)

Timur'un ölümünden (1405) sonraki yıllarda Türkistan sahası bir kaç Hanlığa ayrılarak idare edilmiştir. Bugünkü Uygurların bulunduğu Bölgelerde ise Yârkent Seidiye Sultanlığı kurulmuştur. Sultanlık kendi bünyesinde meydana gelen iç kargaşalar ve dış müdahaleler sonucu 1678'de devrilmiştir. Bu dönemden itibaren Uygur ülkesi sürekli iç savaş, istilalara karşı direnme ve ayaklanmalarla dolu bir siyasi tarih dönemine girmiştir. Uygur sahası 100 yıldan fazla süren savaş kargaşalıklarını yaşadıkdan sonra 1884 tarihinde Çin'e egemen olan Mançu-Qing imparatorluğunun tamamen kontrolü'ne girmiş, bu tarihten itibaren Xinjiang adıyla Çin'in bir eyaletine dönüşmüş ve askerî valilerce yönetilmiştir (Yalçınkaya 1997: 87-89).

Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) Çin'deki iktidarı ele geçirmesinden sonra (1949) 1955'te Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi kurulmuş, Uygurlar yeni bir siyasî döneme girmiştir.

Siyasal tarihçelerden anlaşıldığı üzere, Uygurlar uzak ve yakın komşularından pek çok kültürel öğeler almışlar ancak bunları içselleştirerek, antik veya Çin kültürlerinden oldukça farklı bir yaşam tarzı oluşturmuşlardır (Gabain 1973: 17).

Ayrıca 10. yy'da eski kültür ve inanışlarını terk edip, İslâmiyeti kabul ederek, bu dine kendi istekleri ile giren tek ulus olma özelliğini de kazanmışlardır. (Koca 1981) Ancak, tarihi İpek Yolu'nun kapanması, yozlaşmış inançların yaygınlaşması, ekonomi faaliyetlerinin sınırlı kalması, üretim ekonomisi ve dış ticaretin gelişmemesi gibi nedenlerden dolayı cehalet tüm topluma egemen olmaya başlamıştır. Daha sonra gelişen siyasal olaylar sonucunda Uygurların, kültür ve uygarlıklarını günümüze değin sürdürebilmeyi başarmış olmalarına karşın, eski üstünlüklerini ve kültürel birikimlerini modern uygarlık düzeyine çıkaramadıkları gözlenmektedir.

Bugün Çin yönetiminde kendi Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygur Türkleri, Türk kültür tarihinde çok önemli bir konuma sahiptir. Böyle olmasına karşın kuşkusuz bu topluluk üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar sınırlıdır. Dolayısıyla Türk kültürünün önemli bir bölümünde pek çok nokta tarihin derinliklerinde bir sır olma özelliğini hâlâ korumaya devam etmektedir. Ne yazık ki, bu çalışma da ister istemez son derece kısıtlı olan kaynaklar çerçevesinde yapılmıştır. Ancak, bilginin eksik veya yetersiz olması, 'hiç olmamasından daha iyidir' düşüncesi bulguları bu şekilde yayınlama cüretimize dayanak teşkil etmiştir. Çalışmada son yıllarda yayınlanan Uygur Türklerinin kültür yapısını irdeleyen orijinal kaynaklar temel alınmış, son dönemde yaşanan değişiklikler ise, bölgeden Türkiye'ye gelen Uygur Türkleri ile yapılan derinlemesine mülakat ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, Çin'de yaşayan Uygur Türklerindeki geleneksel aile yapısını ve son yüzyıldaki Çin'in siyasal yapılanmasının günümüz Uygur aile yapısında ortaya çıkarttığı değişiklikleri betimlemeyi hedeflemektedir. Yapısal-fonksiyonalist modelin temel hareket noktasını teşkil eden, 'bir bütünü oluşturan parçaların arasındaki etkileşimi vurgulamak üzere 'parçaların birinde meydana gelen bir değişme az çok diğer parçaları da etkiler' olarak ifade edilen kabulü, bu çalışmanın da temel kabulüdür. Bir sosyal sistemde hiçbir sosyal kurum tek başına çalışmaz. Bu bağlamda, sosyo-kültürel olgular bir taraftan

birbirleriyle örtüşüktürler, diğer taraftan da açık uçludurlar. Böylelikle de birbirlerinin ontolojik alanlarını tesis ederlerken, aynı zamanda bu etkileşimin paradoksal bir sonucu olarak başkalaşmalarını da sağlarlar.

UYGURLARDA AİLE

1. Uygurlarda Aile Yapısı

Uygurlarda asırlardan beri ataerkil aile düzeni egemen olagelmıştır. Aile reisi kayıtsız şartsız 'baba'dır. Aile içinde otoriteyi baba temsil eder; görev paylaşımı, ailenin toplum ile olan ilişkileri düzenleme ve alış-veriş, ticaret, iktisadi işletme ve varislik yetkisi tamamen babanıdır. Ancak, eğer aile reisi vefat ederse ya da belli nedenlerden dolayı dışarda kalarak uzun bir süre eve dönememişse, aile ile ilgili yukarıda belirtilen işleri cemaatin²da kefilliği altında, ailenin büyük oğlu (oğlu yoksa aile reisinin eşi) vekaleten yürütme yetkisine sahip olmaktadır (Rahman ve Huştar 1996: 109).

Uygurlarda aile ata-kan bağı temelinde tek eşli büyük aileden oluşmaktadır (Hebibullah 2000: 228). Aile üyeleri aile reisi olan Çoñ dada (dede), çocukları (genellikle 3-4 çocuk), eşleri ve çocuklarından oluşur. Uygurlarda dede hayattayken evlatlar genellikle ayrı bir ev açmazlar (ocak kurmazlar). Bu durum daha çok 1980 öncesinde daha yaygındır.

Uygur ailesi, ölçek veya yapı olarak, büyük aile³ ve orta ölçekli olmak üzere ikiye ayrılır. 1950 sonrasında daha çok iki evlat ile beraber yaşayan orta ölçekli aile yaygınlaşarak Uygur toplumunun esasını oluşturmuştur.

Uygurlarda evlatlar içinde en büyük oğlanın statüsü en yüksektir. Uygur toplumunda ilk oğul/Tuncu oğul, babadan sonra gelen 'otorite'dir. 'İkinci baba' olarak ailede hürmet görür. Aile reisini temsilen tüm dış işler ve aile içi işlerden sorumludur. Ancak, gelir-gider, mal-mülkün yönetimi, çocukların evlenmesi gibi aile için önemli sayılabilecek işlerde ise aile reisinin onayını alma durumundadır (Hebibullah 2000: 228). Yukarıda belirtilen durum bugünkü Uygur toplumunda da geçerliliğini korumaktadır.

² Uygur toplumunda her mahallede hemen hemen birer cami/mesçit bulunur. Bu cami/mesçit çevresindekiler ya da bu cami/mesçitte ibadet edenler bir Cemaat olarak adlandırılır.

³ Örneğin, 1950 öncesinde Tanrı dağı'nın güneyinde, Kaşgardaki Taşahun Baylar ailesi; Tanrı Dağı'nın kuzeyinde, Musabaylar ailesi; Tanrı Dağı'nın doğusunda, Turpandaki Musulbaylar ailesi. Bu aileler büyük ölçekli ailelerdir ki, ve genellikle iç ve dış ticaret ile meşgul olmakla beraber Uygur toplumunun sanayileşmesinin öncülüğünü de yapmışlardır. Ancak, 1955 yılında Uygur Özerk Bölgesinin kurulması ile 'Sosyalist Değiştirme' sonucunda bu aileler Uygur toplumunda kaybolmaya yüz tutmuştur.

Uygur toplumunda monogomi yaygındır ancak 1950 öncesi iki, üç hatta dört kadınla evlenmelere de rastlanılmıştır. Bunun nedenleri şöyle özetlenebilir:

1. Çocuk olmaması halinde karı-koca bir birine dantışarak ikinci evlilik gerçekleştirebilirdi. Çoğu zaman kadın kocası için eş seçimi yapar, düğün işlerini yönetirdi. Bu durumda eşler Coñ Hatun, Kicik Hatun diye adlandırılır ve küçük olan eşe 'Toqal' adı da verilir.

2. Ticaret ya da başka nedenlerle uzun zaman ev dışında kalanların da yeni bir eş alması uygun görülür. 1950'li yılların sonuna kadar Uygur tüccarlar genellikle Rus sömürgesi konumundaki Orta Asya bölgeleriyle ticaret yaparlardı. Örneğin Oş, Taşkent, Buhara, Almatı, Kazan, Kırım gibi şehirlerde ticaret ile meşgul olanların bir kısmı buralardan da eş almışlardır. Günümüzde de bilhassa Sovyetler Birliğinin parçalanmasından sonra ortaya çıkan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan gibi ülkelerde ticaret ile uğraşan bazı evli basklı Uygurların buralarda ikinci evliliklerini gizli veya açık olarak yaptıkları da bilinmektedir .

3. Üst tabakaya mensup bazı erkekler de toplumdaki nüfuzu, zenginliği veya yetki ve imtiyazlarına dayanarak "küçük eş" alabilmişlerdir.

Ancak, yukarıda belirtilen çok eşlilik, Uygurlarda hiçbir zaman yaygın olmamıştır. Bugün için de yaygın değildir ve aynı zamanda bugün çok eşli evlilik anayasal bir suçtur.

2. Akrabalık İlişkileri

Uygurların akrabalık/tuğkancılık ilişkileri dört sistemden oluşmaktadır (Hebibulla 229):

1. Kandaş akraba: bir ana-babadan doğmuş olanlar, ata bir ana başka olan erkek ve kız kardeşler.

2. Yakın akraba: ana tarafının akrabaları, bir babadan olan erkek ve kız kardeşlerin çocukları (kuzenler), anaları bir, babaları başka olan erkek ve kız kardeşler.

3. Uzak akrabalar: baba tarafı, ana tarafındaki kandaş olmayan akrabaların çocukları (ki, bu yolla kazanılan akrabalar genelde "Şirem Tuğgan/Akraba" diye adlandırılmaktadır).

4. Bacanak akraba: kayınpeder, kayınvalide ve onların çocukları.

Genelde yukardaki akrabalık ilişkilerinin hepsi “Tuğqan/akraba” diye adlandırılır.

3. Akrabalık Sıfatları

Uygurlarda, ‘Ben’i merkez alarak yukarıya doğru 5 nesil, aşağıya doğru 4 nesil olmak üzere 9 nesil kardeşlik kategorisini oluşturmaktadır:

Yukarıya doğru	{	--- Ana—dada.....Birinci ecdat
		--- Çoñ dada-Çoñ ana.....İkinci ecdat
		--- Bova-Moma Üçüncü ecdat
		--- Çoñ bova—Çoñ moma.....Dördüncü ecdat
		--- Uluğ Bova—Uluğ Moma.....Beşinci ecdat
Aşağıya doğru	{	--- Oğullar—kızlar.....Birinci evlat
		--- Nevre/Torunlar.....İkinci evlat
		--- EvreÜçüncü evlat
		--- ÇevreDördüncü evlat
		--- Pey nevreBeşinci evlat

Doğrudan bu kardeşlik sisteminde yer alanlar arasında kan bağı olduğundan, Uygurlarda kan kardeşler arası evlenmek geçmişte olduğu gibi bugün de yasaktır (Rahman, Huştar, Hemdullah 1996: 110).

Ne var ki, Uygurlar çok erken dönemlerde yerleşik hayata geçtiklerinden dolayı, aşiret-boy ayrımının etkisi çoktan kaybolmuştur. Dolayısıyla ecdatlarının adları ve onlar arasındaki bağları ayırt edici terimler de belirsizleşmiştir. Dolayısıyla Uygurlarda karı-koca taraf akrabalarının adları bazı toplumlarda olduğu gibi özel adlarla değil, sadece “Çoñ/büyük, Kçük/küçük” gibi sıfatlarla ayırt edilmektedir. Örneğin;

Amca/Dayı	{	Babasının ağabeyi..... <u>Çoñ tağa</u> (bazı bölgelerde <u>Çoñ Ata</u>)
		Babasının küçük kardeşi... <u>Kiçik tağa</u> (bazı bölgelerde <u>Kiçik Ata</u>)
Hala/Teyze	{	Babasının ablası..... <u>Çoñ hamma</u> (bazı bölgelerde <u>Çoñ Apa</u>)
		Babasının küçük kız kardeşi... <u>Kiçik hamma</u> (bazı böl. <u>Kiçik Apa</u>)

Oysa 11. yüzyıla ait “Divan-u Lugatit Türk”te akrabaların özel adlarının olduğu görülmektedir. Örneğin (DLT, Uygurca Basımı III. Cilt S: 7);

Karısının küçük erkek kardeşi (kayınbiraderi).....	Yuyk
Kocasının küçük erkek kardeşi	İni
Kocanın küçük erkek kardeşi.....	Sinil
Karısının küçük kız kardeşi	Baldız

Bugün Uygur toplumunda yaygın olan akrabalık adlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1) Uygurlarda çocuklarının evliliklerinden dolayı şekillenmiş olan gayri kandaşlık temelindeki akrabalıklara “Quda tuğqan” denilir ve özel adlar ile anılırlar. Örneğin; erkek ve kız tarafının ana babalarının ayırt edilme gereği ortaya çıktığında, Er Quda (Erkek Düniür), Ayal Quda (Kadın Düniür) diye adlandırılmaktadır. Erkeğin eşi (gelin) “Kelin ya da Kelin Bala”, Kızın kocası (damat) “Küye ya da Küyoğul” diye adlandırılmaktadır. Ancak Erkek taraf genelde gelinini kendi ailesinin resmî üyesi şeklinde “Qızım ya da Balam” diye çağırır. Kız taraf ise “Küyoğlu”nu “Oğlum ya da Balam” diye adlandırır.

2) Damadın yada gelinin babası, anası, “Qeynata, Qeynana” diye anılır. Genelde, “dada/ata, ana/apa” demeyi uygun bulurlar.

3) Çok çocuklu ailelerde büyük oğulun eşi, onun kardeşleri tarafından “Yeñge” ya da “Egiçe”, Turfan gibi bölgelerde ise “Ayla” diye hitap edilir. Gelinler kendinden büyük erkeklere “Aka ya da Ağa”, Turfan gibi bölgelerde “Molla aka”, “Aça” ya da “Hede”, “Ayla”; küçüklere “Ukam”, “Sıñlum” diye hitap ederler. Bir ailedeki Abi-kardeşlerin eşleri kendi aralarında birbirlerini “Epi Yeñge” diye hitap ederler.

4) Karısının kardeşlerine “Qeyn ağa”, “Qeyn ini”, Abla kardeşlerine ise “Qeyn igiçe”, “Qeyn sıñıl” diye hitap edilir. Genelde ise “Aka ya da Ağa, Aça, Egiçe ya da Sıñıl” diye hitap edilir.

5) Bir aileden kocaya giden abla-kardeşlerin kocaları ve karı-kocanın kardeşleri arasında meydana gelen evlenmelere de “Baca” denilir. Onların ana-babalarına “Qayça Quda” denilir. Uygur toplumunda dünürler doğrudan akraba olmasalar da bir birine büyük saygı gösterirler. Bu saygı Uygur atasözlerinde kendi ifadesini de bulmuştur. Örneğin, “Quda keldi, Huda keldi”(Dünür geldi, Hüda geldi), “Küyoğul keldi, Han keldi (Damat geldi, Kral geldi)” gibi.

6) Çocuklara özgü adlar: yeni doğmuş bebeklere genel olarak “bala”; cinsiyet farkına göre, “oğul”, “kız” denilir. Bebek bir yaşını alana kadar “Bovaq” denilirken, 6-7 yaşındaki çocuklara “Nareside”, 7-8 yaştan 11-12 yaş arasındaki çocuklara “Ösmür” denilmektedir. Ayrıca, ikizlere “Qoşkizek” denilmektedir.

7) Torunlar: bir aileden olan torunlar genelde akraba olarak bilinse de yaş sırasına göre yine de “Nevre aka”, “Nevre ini”, “Nevre aça ya da Nevre Hede”, “Nevre sıñıl” gibi özel adlarla ayırt edilirler.

Uygurlarda akrabalığı belirten “Dada, Bova, Ana(Apa), Aka-Uka(İni), Aça-Sıñıl, Yeñge, Ayla, Bala, Qız, Oğul” gibi terimler genelde yakınlığı, sevgi-saygıyı ifade eder. Dolayısıyla, örneğin, komşu, arkadaş ve dost gruplarında da kendinden büyük erkeklere, Bova, Dada, Aka; kadınlara Ana(Apa), Ayla, Aça, Yeñge; küçüklere Ukam, İnim, Balam, Oğlum, Sıñlum, Kızım diye hitap ederler. Yabancılar da tanımadıklarına karşı tarafın cinsiyetine ve tahminî yaşına göre yukardaki hitap adlarını kullanılırlar (Hebibullah 2000: 233).

3. Uygurlarda Miras Paylaşımı

Uygurlarda miras paylaşımında, Çin Halk Cumhuriyeti’nin “Miras Yasası” Uygur Bölgesi’nin her tarafında uygulanmaya başlayıncaya kadar

büyük oranda, İslâm şeriatındaki esaslar uygulanmaktaydı. Örneğin aile üyelerinden kocaya bir ok/hisse, kadına ise yarı ok/hisse verilirdi. Ancak, miras paylaşımı yapılan ailenin mutfak eşyaları, çiftlikte kullanılan aletler gibi eşyalar mirasın dışında tutularak o evde kalacak olana ait oluyordu. Bu gelenek, "ailenin ışığının söndürülmemesi" için şeklinde yorumlanıyordu (Rahman, Huştar, Hemdullah 1996: 126). Bugünkü Uygur toplumunun bazı kırsal kesimlerinde hâlâ bu uygulamalar devam etmektedir.

Uygurlarda erkek ve kız çocukları mirastan pay alırlar. Hatta, eğer ailede manevi çocuk olarak kabul edilenler varsa onlar da ailenin doğal bir üyesi olarak miras hakkına sahiptirler. Erkekler, yarı yarıya (ikide bir), kadınlar ise dörtte bir pay/ülüş alırlar. Ancak, vefat edenin oğlu yoksa ise, mülk kızlar arasında eşit paylaşılır. Çocuğu yok ise kandaş akrabalar arasında bölüştürülür. Ölenin her hangi bir yakını yok ise miras, üvey kardeş, manevi evlatlar arasında eşit olarak dağıtılır. Hiç kimsesi yok ise, mal-mülkü, cemaatin onayı ile cemaat tarafından hayır işlerine verilir. Kişiler hayattayken mal-mülkünün bir kısmını bağışlayabilir ve eğer bu isteğini vasiyet etmişse, mal-mülkünün bu kısmı miras paylaşılmasına tabi tutulmaz.

Uygurlarda evlenmiş kızlar da miras hakkına sahiptir (ki, Uygurlar kızlarını evlendirirken, bir takım eşya ve ev gereçleri ile kocasına gönderirler). Çocuklar evlenmemişse (kız veya erkek), onların yaşam ve düğün işleri, göz önüne alınarak törelerde belirlenen miktardan bir hisse fazla miras payı alırlar (Hebibullah 2000: 234).

4. Ailede Sosyalleşme

Uygurlar, eskiden beri aile kültürüne çok önem vermişlerdir. Çünkü aileden öğrenilenlerin doğru yada yanlış oluşu, yeni kurulan ailenin mutlu yada mutsuz olmasıyla doğrudan ilişkilidir şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla, aile üyeleri ailenin ortak değerlerinin belirlediği çerçeve içinde hareket eder. Uygurlarda aile terbiyesi, geçmişte olduğu gibi bugünde de şu iki noktayı içermektedir (Rahman, Huştar, Hemdulla 1996: 110):

A. Ahlakî terbiyeye önem vermek,

B. Aile şeceresine varislik edecek çocukların pratik yeteneğinin gelişmesine dikkat etmektir.

Aile fertlerine ahlakî terbiye'yi vermek ana-babanın kutsal görevlerinden biridir. Uygurlarda “*Atanın izi balağa qalıdu/Atanın izi çocuğa kalır*” anlayışı çok güçlüdür. Dolayısıyla kaide bilmeyen yaramaz çocuklar görüldüğünde ilk önce çocuğun ana-babası eleştirilir. “*Çarkta gunah yoq, şadası bozuq, qızda gunah yoq, anası bozuq*” ata sözü bu anlayıştan türemiştir.

Uygurlardaki ahlakî terbiyenin içeriği çok zengindir. Genel olarak bakıldığında, çocuklarının çalışkan, dürüst, sevecen, yumuşak gönüllü zeki, ve ehl-i Müslüman olarak yetişmesini isterler. Erkek çocukların terbiyesinden baba, kız çocuğunun terbiyesinden ana sorumludur. Dolayısıyla baba, çocuğunu küçüklüğünden itibaren yanına alarak toplum ile karşılaşmasını sağlar. Örneğin, eve misafir geldiğinde, çocuğunu çağırıp selam vermesini ister, misafirin eline su veririr.... Uygurların anlayışında kız çocuk her zaman “*Talanın ademi/dışarının adamı*” olduğu için, yani başka aileye “*çocuk*” olacağı için, onun terbiyesine özellikle özen gösterilir. Dolayısıyla anası kızını çocukluğundan itibaren, ev temizliği, çamaşır yıkama, yemek yapma, dikiş gibi işlere alıştıırır (Rahman, Huştar, Hemdulla 1996: 111).

Bunlardan başka; aile geleneğini üstün bilmek, ana-babaya vefakâr olmak, büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermek, ailenin birliğini korumak Uygurlardaki temel değerler olup aile terbiyesinin içeriğini oluşturur. Aile üyeleri içinde bunlara zıt davranışlar görülürse bu davranışlar ana-babaya vefasızlık, aile geleneğine asilik şeklinde yorumlanır ve tüm toplumun nefretine maruz kalır. Uygur ailesindeki bu çeşit sevgi-nefret “*Yer su bilen kökürer, erkek ana-baba duası bilen/ile kökürer*”, “*Ata kargışı ok (baba bedduası kurşundur)*” gibi ata sözlerinde de kendi ifadesini bulmuştur (Hebibullah 2000: 228).

5. Evlenme

5.1. Evlenme Yaşı

Uygurlarda erken evlenme (evli-barklı olma) bir gelenek haline gelmiştir. Dolayısıyla erkekler, ÇKP iktidarı sonrası özellikle “*Nikâh Yasası*” resmen yürürlüğe girinceye kadar 16-18 yaşında, kızlar 15-17 yaşında evlenirlerdi. Ancak, bugün bu durum tamamen değişmiştir. Yürürlükteki “*Nikâh Yasası*”na göre, her iki tarafın 18 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir (Hebibullah 2000: 237).

5.2. Eş seçmek/Layıq Tallas

Uygurlarda evlenmeye “Ömür işi”, “Ömür sodası/ticareti” denilir. Bu nedenle eş seçmek çok büyük bir önem arzeder.

Çocukların nikâh işleri genelde ana-babanın istekleri doğrultusunda olagelmıştır. Ancak erkek-kızlar kendi aralarında bir birini severek, eşlerini kendileri seçerek, ana-babasının onayını aldıktan sonra evlenmek gibi gelenekler de mevcut olagelmıştır. Ne var ki, genelde ana-babanın fikri belirleyicidir (Hebibullah 2000: 237).

Uygur toplumunda evlilik geçmişte, genellikle kendi milleti içinden yabancı aileler arasında gerçekleştirilegelmiştir. Doğrudan kan bağı olan akrabalar ya da üvey veya manevi çocuklar arası nikâhlanmaya hiç bir şekilde müsaade edilmez. Ama çok ender durumlarda akrabalık bağlarını korumak amacıyla torunların evlendirmesine de rastlanılmaktadır. Ancak çocuğun özürülü doğması, karı-koca ilişkisinin iyi olmaması nedeniyle boşanma sonucu akrabalık bağlarının gevşemesi hatta bir birine yabancılaşması gibi durumların ortaya çıkmamasına da özellikle dikkat edilir.

Bundan başka Uygur toplumunda, dindaşıktan dolayı gayri Uygurlar ile, özellikle sevgi-muhabbetten dolayı yapılan evliliklere de rastlanılmaktadır. Bu husus yaygın olmamakla beraber bugün için daha geçerlidir.

Uygurlarda damat vefat edince, gelinin damadın kardeşleri ile evlenmesi gibi bir gelenek yoktur. Ancak, çok eski zamanlarda büyük kardeşi vefat edip yengesi dul kalınca (onların evleri ayrı olsa da) ağabeyinin mal-mülkü ve çocukları göz önünde tutularak kardeşin yengesi ile evlenmesi gibi durumlara rastlanılmıştır. Ancak cemaat tarafından hoş karşılanmadığı hatta ayıplandığı için böyle yapılan evlilikler çok ender görülürdü. Ağabeyin ise, kardeşinin eşiyle evlenmesine kesinlikle izin verilmezdi. Ancak, karısı vefat ederse, eşinin kız kardeşiyle (yaşıtsa ablasıyla) evlenilebilirdi. Bundan amaç, akrabalık ilişkilerinin kopmaması, çocukların yabancılaşmamasıydı (yatsırap kalmaması) .

Uygurlarda yakın zamanlara kadar yaygın olan eş seçme geleneği genelde şu üç şekilde gerçekleşmekteydi;

- Ana-baba öncelikle kendi mahallesi, komşuları, eş-dostları ve akrabaları içinden sonra kenar köyler ve baska yerlerden kendi oğlu için eş gözlemler. Sonra ana-babanın bu fikri başkaları kanalıyla oğullarına bildirilir ya da oğullarının fikri alınır. Oğulun değişik fikri olmazsa, ana-babanın seçtiği kız hedef olarak belirlenir. Eğer oğlunun sevdiği, konuştuğu biri varsa ve bu kız

ana-babaya da uygun gelirse o kız eş adayı olarak belirlenir. Bu arada oğul ile kız birbirini seviyorlarsa, genelde birbirlerine hatıra olarak hediyeler verirler. Örneğin erkek kıza gümüş yüzük (varlıklısıya altın yüzük), muska; kız ise oğula nakışla işlenmiş mendil (bazı mendillerde anlamlı yazılar, bülbül ve çiçek...olur) verir.

- Aile Resi başka bir ailenin çocuğunu çocukluğundan itibaren seviyorsa, çeşitli ortamlardan yararlanarak “*Bala qılivalımen/çocuğum olarak kabul ederim*”, “*Çok iyi çocuk oldu*” gibi söz ibareler ile çocuğa, özellikle çocuğun anne babasına bu düşüncesini hissettirir. Eğer çocuğun ana-babasınca buna uygun bir işaret görürse, akraba, eş-dostları kanalıyla kendi isteklerini belirtirler. İki taraf resmî olarak uygun görürlerse dünürlülüğün gereklerini yerine getirirler.

- Bazı aileler, özellikle çok kızlı aileler, kendileri doğrudan, uysal, çalışkan ve kimsesiz yetim erkek çocukları seçerek kendi kızlarından biri ile evlendirirler. Bu durumda damat, o ailenin bir oğlu olarak görülür. Böyle damada “*Oğul çilap kırış/ Oğul çağırıp giriş*” denilmektedir.

- Özel bir kişi vasıtasıyla eş seçmek: Uygur toplumunda genç erkek ve kızlara, özellikle orta yaşlı bekârlara eş seçmeyi, eş tanıştırmayı kendine meslek edinmiş kadınlar bulunmaktadır. Böyle kadınlara “*Dellal*” denilmiştir. Bazı aileler kendi oğlu/kızları için bilhassa orta yaşlı bekârlar kendileri için bu gibi kadınlar aracılığıyla eş seçerler. Bu kadınlar yakın geçmişe kadar bugünkü “Evlendirme Büroları”nın fonksiyonunu üstlenmişlerdir.

- Lopnur Uygurlarının⁴ eş seçmede daha farklı bir metod kullandıkları görülmektedir:

Oğul ile kıızı çocukluk yıllarından itibaren gözlemlemek; çocuklar beraber oynayıp, gelip-gittiklerinde, ana-babalar onların söz-davranışları, coşku, çalışkanlık gibi yönlerine dikkat ederler. Anne-baba böyle özellikleri bulunan bir çocuğu seçer. Seçen erkek tarafının annesi ise, çocuklar oynarken seçtiği kıza belli etmeden gömleğinin ya da eteğinin belli bir yerini büker. Kız tarafının annesi ise, seçtiği oğlan oynarken farketirmeden oğlanın şapkasına ya da omuzuna bir ak ip yapıştırır. Çocuklar eve döndüklerinde bunu farkedene ana-

⁴ Lopnur, Taklamakan Çölü'nün Doğu tarafındaki bölgenin adıdır. Lopnur adı bu Çölde bulunan meşhur Lopnur Gölü'nden alınmıştır. Lopnur bölgesinin geçmişte çevre bölgelerden çöllükler ile ayrı kalması gibi coğrafi özelliği sonucu bu bölgede yaşayan Uygurların diğer Uygur toplumundan nispeten farklı bir yaşam tarzı sergilemektedirler. Lopnur Uygurları genelde hayvancılık ve balıkçılık ile geçinirler. Lopnur Uygurları dil ve yaşam tarzındaki farklılıklar ile Uygur toplumunu renklendirmektedir.

baba kızımıza elçi/görücü var diye beklerler. Oğlanın tarafı elçi/görücü gönderme hazırlığında bulunur. Elçi giderken dokuz adet pişirilmiş balık başını beraberinde getirirler. Kız tarafı uygun görmezse, ayrı ayrı olarak dokuz adet balık başı pişirir ve getirilen bohça/dasthan'ı geri verir.

Eski zamanlarda, yakın dostların eşleri hamileyken gelecekte çocuklarını evlendirmeye sözleşirlerdi. Eğer beklenildiği gibi çocukların biri erkek, biri kız olursa ergenlik yaşına vardığında hemen onları evlendirirlerdi. Tersine olurlarsa onları kan-kardeş ilân ederdi.

Genel olarak, eş seçmede hangi usul kullanılırsa kullanılsın, ana babanın iradesi belirleyicidir. Bugün yaygınlığını yitirmiş ancak kırsal kesimlerde hâlâ mevcudiyetini korumakta olan bazı âdetleri şöyle sıralamak mümkündür.

- Ergenlik çağına varmış kız çocukların uzak-yakınlara gitmeleri men edilir. Kızların erkeklere bakmalarından hoşlanılmaz. Bu kızlarda olması gereken temel ahlâk olarak kabul edilmiştir.

- Eşini ana-babası seçerek belirlediği için, evlenecek kız-oğul'un görüşmemesi gerekir. Özellikle, başka mahalle, köylerden evlendirilenler, düğün gecesine kadar görüşemezler.

- Genç çiftlerde kendi aralarında flört eğilimleri olsa da bu çok gizli olur. Eğer fark edilirse, özellikle kızlar ahlâksızlıkla suçlanırlar.

- Kendi aralarında severek evlenmeye sözleşen genç çiftler, ana-babasının iradesi ile başkalarıyla evlendirilmeye mecbur bırakıldığında, çeşitli bahaneler ile boşanarak sonunda sevdiği ile evlenmek ya da kaçarak ana-babasını bu evliliğe zorlamak gibi durumlar da mevcut olmuştur.

5.3. Düğün Âdetleri

Uygur toplumunda bugün de geçerliliğini korumakta olan düğün âdetlerini şöyle özetleyebiliriz:

Elçi/Görücü Göndermek: Eş adayı belirlendikten sonra, erkek tarafı kız tarafına elçi/görücü gönderir. Görücü genelde 2-3 kişiden oluşur. Kız tarafı gelenleri sıcak karşılar, sofralar hazırlar ve ağırlar. Elçiler/görücüler "Elçiye ölüm yok" diye söze başlayarak geliş maksadını belirtir. Kız tarafı uygun görürse "Kızımızı sizlerden saklamayacağız"; uygun görmezse "Kızımız henüz

küçüktür” ya da “*Kızımızın başı bağlaklık/sözlenmişti*” veya “*Başkalarının dasthanını elip koyğan/başkalara söz vermiştik*” diye cevap verirler.

Dasthan Taşlaş: Bu “*kiçik/küçük çay*” ya da “*rehmet çayı/teşekkür çayı*” diye de adlandırır. Bu aşamada erkek tarafı kendi ekonomik durumuna göre memleketinde yürürlükte olan geleneklere göre 2-3 giyimlik kumaş, belli sayıda ekmek, şeker, çay gibi malzemeleri hazırlayarak, erkeğin annesi akraba ve komşularından oluşan 4-5 kadının eşliğinde kız tarafına gider. Bu vesileyle iki tarafın annesi görüşür. Misafirlilik sona ererken erkeğin annesi getirdikleri hediyeleri teşekkürleri ile beraber teslim ettikten sonra düğün işleri ve giderleri hakkında bilgi verilmesini isteyerek ayrılır.

Toyluq Mesliheti: “*toyluq*” toy/düğün sözcüğünden türetilmiştir. Uygurlarda toyluk, “*has toyluq*”, “*qoyumça*”, “*aş suyu*”dan ibaret üç çeşit olur.

• ***Has toyluq:*** Özel olarak gelin adayına alınmış bir takım elbisedir. 2-3 giyimlik kumaş ve takılardır.

• ***Qoyumça:*** Kızın ana-babasına, doğrudan akraba ve yakın akrabalarına sunulacak olan genel olarak giyim kumaşlarıdır.

• ***Aş suyu:*** Tören günü misafirleri ağırlamak için lazım olacak et-yağ, un ya da pirinç, sebze-havuç, çay-tuz, şeker, odun gibi malzemeleri içerir.

Kız tarafı erkek tarafına yukardaki üç hususla ilgili bir liste verir. İki tarafın temsilcileri kız tarafının evinde buluşarak listedeki talep ile erkek tarafının hazırlıkları ve mevcut durumları hakkında görüşürler. Bu görüşmede memleketlerinde kabul edilen geleneklere göre iki tarafın da kabul edebileceği ortak bir karara varırlar. Danışma sürecinde kızın babası sonuna kadar dinler ve en sonunda kendi görüşünü belirtir. Danışma sonucu bazı aileler iki tarafın ana-babasından başkalarına “*qoyumça*” konulmamasını ya da doğrudan akrabalarından birkaçına konulmasını ister. Bazen, “*toyluk*” üzerinde gereksiz tartışmalardan dolayı tatsızlıkların ortaya çıkmaması için iki tarafın ana-babası bizzat kendileri bunları konuşur ve karar verirler. Çünkü “*toyluk*” üzerindeki bazı tartışmalar sonucu düğünün gerçekleşmemesi gibi durumlar da ortaya çıkmaktadır.

Eski âdete göre, kız için en fazla dokuz takım, en az beş takım elbise, bir takke ve baş örtüsü, çizme, değişik takılardan bir çift altın ya da gümüş küpe alınır. Ancak üst tabaka zenginleri, yazlık kışlık olmak üzere on adet takım

elbise, baş örtüsü, çeşitli takkeler, çizme gibi giyecekler; altın bilezik ve altın taç, değişik altın takılar ve altın işlemeli takke gibi süs malzemeleri de verirler. Tören günü için on yirmi koyun, iki-üç dana, yüzlerce kilo pirinç-un kullanılır.

"*Toyluq*"un en yüksek sınırının "*dokuz*" olması, "*dokuz*"un eski Türk anlayışına göre "kutsal sayı" olarak anlaşılmasından ileri gelmektedir.

Toyluq Tapşuruş/Verilmesi: "toyluq" un verilmesi genelde iki çeşit olur:

1) Toyluk danışması sonuçlandıktan sonra "toyluq" piyasa fiyatlarına göre nakit paraya çevirilerek kız tarafına verilir ve kız tarafı "toyluq"u istediği şekilde alır,

2) Erkek tarafı kız tarafının isteğine göre toyluğu hazırlayarak "*Çoñ/büyük çay*" günü cematın önünde kızın ana-babasına sunar,

Genelde ikinci çeşit usul daha yaygındır.

Çoñ çay: Bu aşamada, kıza hazırlanmış olan "*Toyluq*" verilir ve kız tarafının ana-babasına verilecek "*qoyumça*"lar sunulur. Tören günü belirlenir. Dolayısıyla bu gün "*Çoñ çay*" diye adlandırılmıştır. O gün, kız tarafının akrabaları, komşuları, eş-dostları hazır bulunur. Erkek tarafının ana-babası, akrabası, komşu ve eş-dostlarından oluşan 10-15 kişilik bir grup, hazırlanmış olan "*toyluq*" ve "*qoyumça*"lara belirli miktarlarda et, şeker, yağ, pirinç, sebze, havuç, tuz, çay ile birlikte (bunların hepsine genel olarak "*dasthan*" denilir) gelirler. Yemekler yenildikten sonra erkek tarafının temsilcisi durumunda olan kadın getirilen "*dasthan*"ı misafirler önünde açar ve sırasıyla yüksek sesle gösterek teslim eder. Bu aşamadan sonra iki tarafın vekili (erkek) düğünün "*aş suyu*" ve eksik olanlar üzerinde konuşurlar ve "*aş suyu*" getirilecek zaman ve düğün gününü belirlerler.

Lopnur Uygurlarında balık, balık tutma cihazları, ceyren, tilki gibi değişik şeyler "*toyluq*" istekleri arasında yer almıştır. Bu durumun, onların çok uzun zamanlardan beri nehir, göl ve adalarda çevre ile iletişimsiz yaşadığı ve kendine özgü ekonomik yaşam tarzlarından kaynaklanmış olduğu düşünülebilir.

Genel olarak Uygurlarda "*toyluk*" miktarı, "*çoñ çay*" ve düğün töreninin büyüklüğü her iki tarafın iktisadî durumları ve toplumda geçerli olan ölçütler çerçevesinde olur. Kız tarafı fazla istekte bulunursa, cemaatin nefretiyle ve hoş karşılamamasıyla karşılaşır. Uygurlar mümkün olduğu kadar kendine eşit durumdakiler ile evlilik düşünürler.

Ayrıca, Uygurlarda düğün ile ilgili olarak şu âdetler de gözlenmektedir. Eskiden evlenecek kız-erkek küçük parmaklarını/Çimçilak dişleyerek ya da keserek kanatırlar. Çıkan kanlarını bir birine karıştırarak akıtırlar ve ömürboyu beraber olacaklarını ifade ederlerdi. Sonraları bunun yerini, sıvı tuza batırılan ekmeği yemek âdeti almıştır. İslâmiyet sonrası ise nikâh kıyma işi eklenmiştir. Ancak İslamiyet sonrasında da nikâh kıyıldıktan hemen sonra tuzlu ekmeğe (sıvı tuza batırılmış ekmeğe) yenilmektedir.

Nikâh Kıyma: Uygur toplumundaki, nikâh Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Nikâh Yasası" yürürlüğe girinceye kadar sadece imam nikâhı ile yapılıyordu. Bugün ise bu değişmiştir; Evlenecek olan çiftlerin aileleri arasındaki görüşmeler tamamlandıktan sonra ilk önce bölgesindeki belediyelerde bulunan nikâh işlerinden sorumlu bürolardan "evlenme izin belgesi" alması gerekmektedir. Bu belgenin alınması için aranan şartlar şunlardır; yaşlarının 18'i doldurmuş olması, akraba olmaması, sağlık kontrolünden geçmiş olması, doğum kontrol politikasından haberdar olması...gibi şartlar aranmaktadır. Bu şartların her yerde aynı titizlik ile arandığı söylenemez.

Resmî makamlardan alınan izin belgesinden sonra dinî nikâh kıyılır. Dinî nikâh çoğu zaman düğün töreni olduğu günün akşamı yada sabahları kıyılır. Dini nikâh bazı bölgelerde kızın evinde kıyılırken bazı bölgelerde ise kız, erkek tarafının evine getirildikten sonra kıyılmaktadır. Örneğin Kaşgar'ın Beşkirem köyü⁵nde dinî nikâh düğün akşamı, gelin damat evine taşındıktan sonra kıyılmaktadır.

Uygur toplumundaki dinî nikâh şu şekilde kıyılmaktadır: Uygurlarda nikâh evlerde kıyılmaktadır. Nikâh kıyılacak saat geldiğinde, damat ve arkadaşlarının (genelde eş-dostlarından oluşur) hazır bulunduğu odanın yan tarafındaki odaya, gelin ve arkadaşları hazır bulunur. İmam nikâh kıymaya başlar. Öncelikle, gelinden damatı kendine ebedi eşliğe kabul edip etmediğini sorar. "Kabul ettim" cevabını aldıktan sonra, damada da aynı soruyu sorar. Damat kabul ettiğini belirttikten sonra tuza (sıvı tuza) batırılmış ekmeğe iki tarafa da yedirilir. Böylelikle nikâh kıyma merasimi tamamlanır.

⁵ Uygur bölgesinin idarî teşkilatlanması da ÇKP iktidarı sonrası Çin genelinde olduğu gibi Eyalet/Özerk Bölge, İl/Özerk Oblast, İlçe/Özerk İlçe, Köy/Özerk Köy şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Dolayısıyla köylerin nüfusu daha fazla olmuştur. Örneğin Beşkirem köyünde 1990 sayımına göre 40 bin nüfus bulunmaktadır. 2000 tahminleri ise 50 bin'in üzerindedir.

5.4. Çocuk Sahibi Olmak

5.4.1. Uygurlarda Doğum Anlayışı

Uygur toplumu erken ve çok çocuk sahibi olmayı kendine âdet edinmiştir. Bu âdet Uygurların yaşlanıp güç-kuvvetinden düşünce yalnız kalmak korkusu gibi yaşam pratiklerinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla, Uygurlar böyle durumları gözönüne alarak erken evli-barklı olma ve çok çocuklu olmayı kendine gelenek edinmiştir. Uygurlarda “*Balalık öy bazar, balasız öy mazar/çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar*” anlayışı egemendir. Uygurlarda kız-erkek çocuk aynı ölçüde sevilmesine karşın erkek çocuğa düşkünlük eğilimi de mevcuttur. Ancak kız çocuğunun, ana-babasına daha düşkün, şefkatli olduğu anlayışı da egemendir.

5.4.2. Doğum Anlayışıyla İlgili Âdetler:

Uygurlarda doğum âdetleriyle ilgili alışkanlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür (Hebibullah 2000: 246).

1. Uygur toplumunda çocuksuzluk en acı verici durum olarak algılanır. Dolayısıyla çocuk sahibi olamayanlar her yolu deneyerek tedavi olmaya çalışırlar. Hatta türbelere ve şihlara giderek tavap eder, adak verir, ulu, kutsal diye bilinen yerlerin topraklarını v.b. yerler.

2. Kadın hamile olunca ailedeki herkes sevinir, onu her yönden korur, ağır-hafif işlerden uzak tutar. Özellikle geceleri yalnız uyumamasına dikkat ederler. Nedeni ise, korku, kabus görerek çocuğun düşmesinin önüne geçmektir.

3. Hamile olduğunu, âdet geliş süresinin geçmesi ile yemek istememesi, kuru kusma gibi ruh haletlerine göre belirlerler. Böyle durumlar kadın hamile olup 40 gün (tahmini) sonra ortaya çıkar. Bazıları çeşitli şeyleri yemek ister. Buna “*Sezik, Sezik boluş*” derler. Hamile kadınlar genel olarak “*Hamildar*” diye adlandırılrsa da canlı dilde “*Ağır boy(boluş), ağır ayak(boluş), iki kat (boluş), kursakta keliş, kursak kötürüş, boyda keliş, eğir ustihan boluş, boğaz boluş*” gibi çeşitli şekillerde de adlandırılır.

4. Hamilenin “*sezik*” olduğu (aşerdiği) yiyeceklere göre doğacak çocuğun cinsiyeti hakkında önkestirimlerde de bulunurlar. Tatlı-ekşi yiyeceklere “*sezik*” olduysa çocuk, kız; acı-ekşi yiyeceklere “*sezik*” olduysa doğacak çocuk, erkek diye kabul ederler.

5. Uygurlarda yeni hamile olan kadınların deve eti, tavşan eti yemesi yasaktır. Bunun nedeni ise, devenin 10 aydan daha fazla zaman içinde döllemesinden dolayı deve etinin yenmesinin doğum süresinin uzatacağı anlayışı vardır. Tavşan eti yenildiğinde ise, doğacak çocuğun üst dudağının Tavşanın üst dudağı gibi kesik olacağı inancı taşınırlar.

6. Doğan çocuk, babasına benzerse, eşin hamileyken kocasına fazlasıyla baktığı, annesine benzerse, annenin hamileyken aynaya fazla baktığı inancı yaygındır.

7. Uygurlarda hamile, dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika'da doğum yapar diye bilinir.

5.4.3. Doğum Usulü

Uygurlarda hamile kadın oturtularak doğumu yaptırılır. Hamile kadının vakti-saati yaklaşp doğum belirtileri belirince, "*Kindik/Tuğut Anası (doğum yaptıracak kadın)*" davet edilir. Yeni bez, yeni ustura, temiz kil parçası hazırlanır.

5.4.4. Doğum ile İlgili Bazı Özel Adetler

Doğum anında bebeğin inmesi uzun sürerek bayılırsa ya da hemrahi düşmeden baygın halette olarak ölü doğarsa, bu duruma "*Hal bastı*" (*Cin-Şeytanlar yapışmış olduğu inancı*) denir. Böyle durumlarda ev içine kartal ya da Kurt köpeğı salıverilir ya da kapı eşiğine kurşun sıkılır. Evin tavanına çıkılarak ezan okunur... (Hebibullah 2000: 249)

5.5.5. Ad Verme

Uygurlarda ad verme geleneğini üç devreye ayırarak anlatmak mümkündür (Rahman, Huştar, Hemdullah 1996: 115).

1. İslâmiyet Öncesi Kişi Adları,
2. İslâmiyet Sonrası Kişi Adları,

3. Kurtuluş⁶ Sonrası Kişi Adları.

1. Uygurlar İslâmiyet öncesi çocuklarına, tamamen etimolojik olarak Uygurca/Türkçe sözler ile ad vermişlerdir. Örneğin, Baytemir, İltedir, Begbuka, Karabahşi....

2. İslâmiyet sonrası, İslâmiyet Uygur yaşamının tüm alanlarında olduğu gibi kişi isimlerinde de etkisini göstermiştir. İslâmiyetin ilk dönemlerinden itibaren Arap-Fars kökenli adları almaya başlamışlardır. Örneğin; Abdullah (Allah'ın kulu), Hebibullah (Allah'ın dostu), Rehmitullah (Allah'ın rahmeti)...

İslâmiyet sonrası kişi adlarına baktığımızda şu özellikler göze çarpmaktadır:

- Allah'ın sıfatlarını ad olarak almak en yaygın gözükten durumdur. Örneğin, Halik (Mahlukatı yaratıcı), Kadir (Her şeye gücü yeten)...

- Melaikelerin adını isim olarak almak. Örneğin, İsrail, Mikail...

- Peygamberlerin adlarını almak. Örneğin, Davut, Musa, Eysa (İsa), Muhemmet (Mehmet, Memet, Memmet)

- Dört Halife'nin adlarını çocuklarına vermek. Örneğin, Ababekri, Ömer, Osman...

- Mukaddes annelerin adını vermek, Örneğin, Havva, Meryem, Sare, Ayşe..

Bundan başka İslâmî terimler ve İslam dünyasındaki "kutsal" yerlerin adı da isim olarak konulmuştur. Örneğin, Resul, İmam, Cennet, Medine, Kuddus.

Ancak İslâmiyet sonrası Uygurca ad verme geleneği tamamen yok olmuş değildir. Örneğin, Kepek, Süpürge, Keke, Palta, Koza, Taylak, Bosuk, Altun, Çolpan, Yultuz, Arslan...

3. 1950 sonrası sosyalist düzenin egemen olduğu süreçte, Arapça sözlerden dinî olmayan ancak anlamı müspet olanlar ad olarak verilmeye başlanmıştır. Örneğin, Adalet, Adil, Pazil, Arip, Azat, Saadet, Zöhre...

Uygurların ad verme geleneklerinde inançları da etkili olmuştur. Örneğin, çocuğu olmayan ya da çocuğu olup da hep ölenler sadece tek çocuğu olursa,

⁶ Kurtuluş; Uygur ve Çin literatüründe yaygın olan şekliyle "Azatlıktan keyin, Jiefang yihou Kurtuluş sonrası", bu kavram, 1950 sonrası Uygur ve Çin literatüründe yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

çocuğunun yaşaması için Allah'a yalvararak çocuğa "Niyaz" adını vererek çocuğunun başına saç bırakırlar.

Çocuk düşürenlerin birer çocuğu olursa, çocuğunu başka birine (genelde akrabalarına) verir, bir süre sonra çocuğunu *satın alır* ve çocuğuna "Setivaldı/Satıp aldı" adını verir. "Satın alan" varlıklı olursa, geniş çevreye yemek verirdi. Çocuğu hiç olmayıp sonradan çocuğu olanlar çocuklarına "Tursun, Polat (Çelik), Tömür (Demir), Turdi (Durdu), Taştömür... gibi adları verirler. Çocuğu olmayıp da tesadüfî çocuğu olanlar sevincinden çocuğuna "Hüdaverdi, Allahverdi, İğemberdi (Sahibim verdi)...gibi adları da verirler. Yukarıda belirtilen bu durumlar Uygur toplumunun büyük kentleri hariç diğer bölgelerinde hemen hemen geçerliliğini korumaktadır.

6. Boşanma ve Tekrar Barışmak

6.1. Nikahtin Aciriş/Boşanma

Boşanma Uygur toplumunda nispeten sık gözüken bir sosyal olgudur. Bunun nedenleri çoktur. Önemli olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Hebibullah 2000: 250);

- Çocuğun olmaması,
- Erkeğin kadına, kadının erkeğe ısınmaması,
- Karı-kocanın karakterlerindeki değişimin ilk zamanlardaki sevgilerinin aleyhine gelişmesi,
- Sadakatsızlık,
- Üçüncü bir tarafın devreye girmesi,
- Kadın tarafının haddinden fazla horlanması,
- Normal aile içi anlaşmazlıklar.

Yukarıdaki nedenlerden birinin meydana gelmesi ile boşanma olayı ortaya çıkmaktadır. Genelde erkeğin "Koydum" ya da "Talak/Boşol" şeklinde laf etmesi ile karı-kocanın beraber yaşaması ortadan kalkmaktadır. Eskiden boşanmak için resmî yasal işlemler yapılmazdı. Sadece komşu ve cemaatin bilmesi yeterli idi. Böyle boşanmalarda aile mülkü iki taraf arasında eşit olarak paylaşılmıyordu (bazen aile mülkünden tamamen vaz geçen koca ya da karı da

oluyordu). Eğer ortada çocuk varsa, çocuğu isteyen taraf yanına alıyor ya da iki taraf anlaşarak çocukları paylaşırlardı. Çocuk ve mülk meselesinde iki taraf anlaşamazsa dinî mahkemeye (Mahkeme-i şer'i) müracaat edilir ve oradan çıkan karara uyarlardı.

Boşanan kadın tekrar evlenecekse, üç ay on gün olan "iddet" süresini doldurması gerekir. Bunun nedeni ise kadının hamile olup olmadığına, açıklığa kavuşmasıyla ilgilidir. Eğer hamile olduğu bilirse, doğan çocuk genelde eski kocasına tabi olur ve bu çocuğun giderlerinin belli bir kısmı eski koca tarafından karşılanırdı. Böyle durumlarda doğacak çocuğun babalığından vaz geçerek, çocuğu eşinin olası kocasına veren babalara da ender olarak rastlanılmaktadır.

6.2. Yeniş/Barışma

Boşanma nedenine göre barışma da farklı şekillerde olur.

- Sıradan bir aile içi anlaşmazlıklar sonucu kocanın kızgınlığına hâkim olamadan "Koydum" diye laf etmesi sonucu boşanma sınırına gelenleri, Müezzin ya da nikâh kıymayı bilen mahalle büyüklerinin tekrar nikâh kıyması ile karı-koculuk ilişkileri yenilenir;

- Yukarda belirtilen nedenlerden herhangi birinden dolayı boşanan karı-kocalardan her hangi biri barışmak isterse ya da ana-baba ve ya cemaat araya girerek anlaşmaları sağlanmışsa, Koca tarafı bir takım düğün elbise olarak sade bir düğün töreni gerçekleştirir;

- Yukarda belirtilen nedenlerden herhangi birinden dolayı kocanın ağzından üç defa "Koydum" ya da "Talak/boşol" çıktıysa, tekrardan barışması olanaksızdır. Barışmak, ancak, eşin başka bir erkeğe geçici olarak evlendirilmesi ve belli bir süreden sonra boşanmasıyla mümkün olabilir.

Ayrıca Uygurlarda şöyle durumlar da mevcuttur;

1. Kızlar evlendikten sonra ister çocuğu olsun, ister olmasın eşi vefat edince babaevine dönme ya da tekrar evlenme yetkisine sahiptir.

2. Eşlerden herhangi biri vefat ederse, hayatta kalan evlenmek için bir iki yıldan sonra (en azından vefat edenin yılı dolduktan sonra) evlenir. Genelde Uygur toplumunun tüm üyeleri bu kurala uyarlar. Eğer dul kalanın büyümüş çocukları var ise ve evlenmek isterse/gerektiğinde önce çocuklarının, bilhassa

kayınana-kayınpederinin, kendi ana-babasının sempatisini ve onayını aldıktan sonra evlenirler. Bu âdete karşı gelenler cemaat tarafından reddedilirler, hoş karşılanmazlar (Hebibullah 2000: 252).

7. Uygur Ailesinde Değişme

Uygur toplumu tarihî İpek Yolu'nun kapanışına kadar olan zaman zarfında, dünyadaki gelişme ve değişimleri takip edebilmiştir. Ancak, yeni deniz yollarının tarihî İpek Yolu'nun yerini almasıyla, Asya kıtasının merkezinde yer alan, açık denizlere hiç çıkışı olmayan Uygur toplumu zorunlu olarak içine kapanmıştır. Bu zorunlu içine kapanış, dış dünya ile gerçekleşmesi gereken bilgi-alış verişini de engellemiştir. Ayrıca, eğitimin gerilemesi, ekonomik sistemin çökmesi, toplumda fitne ve fesadın yaygınlaşması gibi olumsuz gelişmeler Uygur toplumuna egemen olmuştur. Dolayısıyla, Uygur toplumundaki bu genel zayıflama, dış güçlerin olası istilâlarına ve iç kargaşalara direnemeyişini de beraberinde getirmiştir.

1884 yılından itibaren, Mançu-Qing İmparatorluğu'nun Uygur toplumunu, idare etmeye başlaması sonucu, toplumun bazı kurumlarında, özellikle siyasi kurumundaki değişimler, bu dönemden itibaren resmen kendini göstermiştir. Uygur toplumunun diğer kurumlarındaki değişimler ise, siyasi yapılanmadaki değişimlere paralel olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Konumuz olan aile kurumundaki değişimlerin gözle görülür derecede belirmesi de çok geç dönemlerde başlamaktadır. Yani, Ekim 1949'dan itibaren Uygur toplumundaki idarî yönetime de egemen olan ÇKP iktidarından sonra hız kazanmaya başlamıştır.

Çin Komünist Partisi iç savaştan galip çıktıktan sonra, egemen olduğu sınırlar içerisinde her şeyi kendi ideolojisine göre, yeniden yapılandırma girişiminde bulunmuştur. ÇKP iktidarı uyguladıkları politikalar ve devrimlerle sadece Uygur toplumunda değil, egemen olduğu sınırlar içerisindeki tüm toplumlarda kökten değişimler meydana getirmiştir.

ÇKP iktidarı ile başlatılan “Ekonomik Yapının Sosyalleştirilmesi” (1954-1957), “Büyük Sıçrayıp İlerleme” (1958-1960), “Proleterya Sınıfının Kültür Devrimi”(1966-1976)⁷ ve 1979 sonrası sistemde yapılan köklü

⁷ “Ekonomik Yapının Sosyalleştirilmesi” (1954-1957), “Büyük Sıçrayıp İlerleme” (1958-1960), “Proleterya Sınıfının Kültür Devrimi”(1966-1976) hakkında detaylı bilgi için bkz: Fairbank, John King,

değişiklikler (Fairbank 2000: 328) toplumun tüm kurumlarını derinden etkileyen uygulamalardır.

Makalemize konu olan Uygur ailesindeki değişmelerin hız kazanması ise 1980 sonrası sistemdeki değişimlere paralel olarak ortaya çıkmıştır. Uygur ailesi, ekonomik yapıda yapılan değişmeler ve nüfus politikasındaki uygulamalardan ciddi şekilde etkilenmiştir.

Çin'de ekonomik reform, 1978 Aralık ayında, 11. Komünist Parti Merkez Komitesi Kongresi 3. Toplantısı'da alınan kararlar ile Deng Xiaoping'in önderliğinde başlamıştır. Bu toplantıda, ekonomik gelişme, Çin'in en önemli problemi olarak belirlenerek reform süreci başlatılmıştır (Yürek 1998: 156).

Reformlar, ilk önce taşrada başlatılmıştır. İlk adım olarak, ücreti *Üretime Bağlayan Sözleşmeli Aile Sorumluluk* sistemi ile merkezîyetçilik ve ademi merkezîyetçiliğin birleştirilmesini içeren iki katmanlı bir yönetim sistemi uygulanmaya konularak, merkezîyetçiliğe ve tahsise dayalı tarımsal ve yan ürün alımlarına aşamalı olarak son verilmiştir. Bir çok tarımsal ve yan ürün fiyatları üzerindeki denetimler hafifletilmiş, uzmanlaşmış, ticarileşmiş ve sosyalleşmiş bir kırsal ekonominin oluşması için kırsal sanayi yeniden düzenlenmiştir. Kasaba ve köy işletmeleri hızlı bir şekilde kurulmuş dolayısıyla kırsal kesimdeki ihtiyaç fazlası işçilere, toprağı sürmekten başka işler verilmiştir (Qinshi 1997: 93).

Ekonomik yapıda yapılan bu köklü değişmeler, vatandaşlara nispeten rahat kazanç elde etme imkânı sağlamıştır. Artan ekonomik canlılık Uygur ailesinin kısmî olsa da, kırsal kesimden kentlere göç etmesine ve böylelikle aile içindeki hiyerarşinin özellikle çalışan kesimlerde değişmesine neden olmuştur. Kadınların da çalışma hayatına eskisine göre daha aktif katılımıyla ataerkil yapının en azından bu kesimde değişmesine neden olmuştur. Kentleşmenin hızlanması sonucu kır-kent arasındaki fark azalmaya başlamış, geleneksel büyük ailelerden çekirdek ailelere geçiş hızlanmıştır. Özellikle yönetimin *Doğum Kontrol Politikası*nı tavizsiz bir şekilde uygulaması sonucu bu geçiş hızlanmış, çekirdek ailelerin sayısı, her geçen gün artmıştır.

1980'li yıllara gelindiğinde, doğum kontrolü devletin temel politikası olarak belirlenmiştir. Nüfusun artışına belirli standart getirilerek hızlı nüfus artış

Weidade Zhong guo Geming (Büyük Çin Devrimi) 1800-1985, 2000 , Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi. 2. Baskı. Ya da, The Great Chinese Revolution 1800-1985, Arrangement with Harper Collins Publishers, inc, USA, 1986.

kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Lu Xueyi 1996: 28). Aile planlaması tekrar gözden geçirilmiştir.

Bu dönemden itibaren aile planlamasının temel şartları; geç evlenmek, geç çocuk sahibi olmak ve daha az ancak daha sağlıklı bebeklere sahip olmak şeklinde yorumlanmaktadır. Teşvik edilen tek çocuk politikası çerçevesinde güçlüklerle karşılaşan köylü ailelerinin, bir kaç yıl bekleyip ikinci bir çocuğa sahip olabileceği, azınlık bölgelerinde daha gevşek bir şekilde uygulanacağı (Qinshi 1998: 28) belirtilmiştir. Ancak, gerçek uygulamaların yasalarda belirtildiği şekilde olmadığı Uygur örneğinde görülmüştür. Bugün aile planlaması politikası ve doğum kontrol politikası Çin'in temel bir devlet politikası olarak yürütülmektedir. Bu politika, ekonomisi gelişmiş ya da gelişmekte olan büyük kentlerde giderek daha fazla destek kazanmaktadır. *Nüfus Kontrol Politikası* resmî söylem itibariyle, “Çin Halk Cumhuriyeti'nin uzak vadeli stratejik öneme sahip temel bir devlet politikasıdır”. Çin Halk Cumhuriyetinin yürürlükteki Nüfus Politikası ise şunlardır (Li xiongfán 1986: 59); “Nüfus artışını kısıtlamak, nüfusun niteliğini yükseltmek, kesinlikle geç evlenmeyi, geç doğum yapmayı, az ve kaliteli doğum yapmayı teşvik etmek; aileleri sadece tek çocuk sahibi olmaya teşvik etmek, çift hamileliği kesinlikle kontrol altına almak ve ikiz doğumu ve daha fazla doğuma kesinlikle izin vermemek”.

Bu politikalar çerçevesinde Uygur ailesi de kendi yapısını şekillendirmektedir. Bu politik ve ekonomik değişimler çerçevesinde 1980 sonrası Uygur ailesinde ortaya çıkmış olan değişme ve gelişmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

7.1. Aile Yapısı Yönünde;

Büyük aile yapıları parçalanmaya başlamıştır. Eskilerdeki 3-4 evlat beraber yaşamak gibi “kutsal bütün gövde” olarak bilinen büyük aile yapısı, toplumun iş taksimatında meydana gelen hızlı değişimler sonucu, bu değişimlere ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla büyük aile yapıları parçalanmaya başlamıştır. Daha çok çekirdek aileler yaygınlaşmaktadır. Aile kurma anlayışlarında ortaya çıkan yeni eğilimler; örneğin, özgürce birbirini severek evlenme alışkanlığının yaygınlaşması da, birlik, beraberlik ve dayanışma temelindeki küçük/çekirdek ailelerin çoğalmasına neden olmuştur.

2. Akrabalık İlişkileri

Akrabalık mefhumu zayıflamaya başlamıştır. Bu zayıflama genelde akrabalık ilişkisinin eskisi gibi özel adlar ile ayırt etme geleneğinin unutulmaya başladığında kendi ifadesini bulmuştur. Örneğin, altıncı, yedinci ecdat adları çoktan unutulmuştur. “Ciyen/yeğen”, “Baldız” gibi yakın akraba adları da tarihi hatıralarda gözükmekte ya da çok seyrek kullanılmaktadır.

Bunlardan başka, yeni yeni hitap şekilleri ortaya çıkmıştır. Örneğin, daha çok Ürümçi de çocukların büyüklere daha sevecen şekilde hitap ettikleri “Dadaş (Babasına), Akaş (kendinden büyük erkeklere), Açaş (Kendinden büyük kız/bayanlara)”.

7.3. Evlilik Yönündeki Değişmeler

Başlık karakterli düğünün yerini çoktan “Toyluk” esastaki düğün almıştır. Çok eski zamanlardan beri uygulana gelen başlık geleneği (Erkek evlenecek olursa, kız tarafa belli sayıda sürü ödenirdi. Dolayısıyla kızların miras hakkı bulunmuyordu. Kocası öldüğü takdirde, istediği gibi ailesine dönüyordu ya da tekrar evlenme yetkisi bulunmazdı. Her yönüyle erkek tarafının isteklerine uymak zorundaydı.) Son yüzyıllardan itibaren değişmeye uğrayarak yerini “Toyluk” a bırakmıştır. “Toyluk” geleneği artık Uygur toplumunda yaygınlaşmış bir gelenek haline gelmiştir. “Divan-u Lügat-it Türk”teki düğün âdetlerine ilişkin “Egen (Yenge)”, “Sep (Kız taraftan kıza hazırlanan düğün ev möbleleri)”, “Arukçı (Elçi/ Görücü)” gibi sözlerden “Toyluk” esastaki düğün düzeni, görücü gönderme, yenge tayin etme gibi âdetlerin Kaşgarlı döneminde de çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Hebibullah 2000: 254).

Nikâh/düğünlerin karakterinde ve şeklinde de değişmeler ortaya çıkmıştır. Kız-erkeklerin nispeten özgür bir şekilde bir birlerini severek evlenmelerine aileler ve toplum hoşgörü ile karşılamaya başlamıştır. Ayrıca Nikâh Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, evlenme yaşı gibi bir çok istismar edilebilecek noktalar önlenmiştir. Ayrıca, “Nikâh Yasası”, kadınlar ve çocukların hak-hukukunu yasal garantiye almıştır. Dinî nikâh, resmî makamlarca verilen evlenme belgesi olmadan kıyılmaz hale gelmiştir. Boşanacakların mahkemeye başvurmaları ve mahkeme kararları ile boşanması yasalaştırılmıştır.

Yeni alışkanlıklar da şekillenmeye başlamıştır: Gençlerde flört ederek evlenme, evlenmeden önce birbirlerinin evlerine gidip gelme, dinî bayramlarda

erkek tarafının ana-babasının olası gelinine hediyeler verme gibi davranışlar da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bundan başka, evlenmemiş kızlarda istediği kadar süslenmek, giyinmek, saç kesmek, boyamak, başörtüsü takmamak, sinema-tiyatrolara gitmek, düğün eğlencelerine ve sıradan misafirlige gitmek, bayram ve özel günlerde alkol kullanmak gibi alışkanlıklar da yaygınlaşmaktadır. Oysa, bu davranışlar aslında Uygur toplumunda hoş karşılanmayan, hatta yasaklanmış davranışlardır.

7.4. Karı-Koca İlişkileri

Kadınların toplumdaki yerinde belirli değişimler ortaya çıkmıştır. Okur-yazar oranının yükselmesi, kentleşmenin artması ve cinsiyet ayrımı noktasındaki zihniyetlerin değişmesi sonucu kadınların iş hayatına katılması ve gelir elde etmesi sağlanmıştır. Bu durum kadınların statülerinde değişme meydana getirmiştir. Ayrıca karı-koca eşitliğinin yasayla garanti altına alınması kadınların geleneksel statülerinin değişmesine de neden olmuştur. Yasa ile kadınlara seçme ve seçilme, eğitim-öğretime ve çeşitli sosyal etkinliklere aktif katılma hakkı tanınmıştır. Bu gelişmelerin, ailelerdeki boşanmaların da artmasına neden olduğu gözlemlenmektedir.

7.5. Doğum Anlayışında Ortaya Çıkan Değişmeler

Doğum anlayışında da değişimler ortaya çıkmıştır. Okumuş kesimde kaliteli doğum, az doğum ve çocuğuna iyi eğitim vermek gibi eğilimler devletin *Doğum Kontrol Politikası*'yla daha da pekişmeye başlamıştır.

Hastanede doğum yaptırmak giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Doğum Kontrol bürolarının çeşitli çalışmalarına iştirak edenlerin sayısında da günden güne artış gözlemlenmektedir.

7.6. Miras Paylaşımı

Çin Halk Cumhuriyeti'nin miras ve varislik haklarını düzenleyen yasasının resmî olarak yürürlüğe girmesi sonucu artık Uygur toplumundaki

miras paylaşımı bu yasa ile düzenlenmeye başlanmıştır. Bazı kırsal bölgelerde eski geleneklere göre, yani İslâmî düzenlemeye göre devam ettiği de bilinmektedir.

7.7. Çocuklara Ad Verme

Uygur toplumunda son yıllarda büyük bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Bu değişimlerin başında, kendine dönmek, kendi millî kültürünü korumak ve canlandırma amacıyla milliliğe vurgu yapma gelmektedir. Bunun açık bir yansımasını yeni doğan çocuklara verilen adlardan görmek mümkündür.

Uygur toplumu son yıllara kadar İslâm inancına göre çocuklarına isim veriyordu. Şimdilerde ise özellikle okumuş kesim çocuklarına isim verirken anlamlarına ve milliliğine dikkat etmektedir. Bu gelişmeleri şu iki noktada belirtmek mümkündür:

A. Belirli bir düşünceyi -zihniyeti aydınlatan Arap-Fars kökenli adlar; Muqeddes, Qisas, Azat, Zulpikar,

B. Türk tarihindeki kahramanlar, hakanlar ve meşhur şahısların adları, Türkçe kökenli anlamlı adlar. Örneğin, *Bilge, Oğuzhan, Alp, İleriş,*

8. SONUÇ

Elde edilen bulgular çerçevesinde, Çin'deki yakın tarih siyasal yapılanmanın Uygur toplumunda da yaşamsal her alanda sosyal değişmeyi tetiklediği açıkça görülmektedir. Ancak sosyo-kültürel olguların eş zamanlı ve eş güdümlü etkileşimlerinin paradoksal bir sonucu olarak bu başkalaşım sürecinin yeni problemler yarattığı ve daha yaratacağı da kaçınılmaz görülmektedir. Uygulanan yeni politikaların -örneğin ekonomi ve nüfus politikaları- Uygur toplumunda da modernleşme eğilimlerini ortaya koyduğu, kadının çalışma hayatına katılması, serbest eş seçimi, aile birliğinin yasal olarak güvence altına alınması, evlenme yaşının yükselmesi vb. örnekler bulunmaktadır. Ancak, bu tür uygulamaların, insan hakları ihlâlinden, Uygur nüfusunun erimesine kadar uzanan geniş bir boyutta sosyo-demografik sonuçlar doğurması da kaçınılmaz görülmektedir. Bu nedenle modernleşmenin doğal nimetleri kucaklanırken, kendi varlık alanlarını yok etmeye yönelik olumsuz sonuçlarının göğüslenmesini sağlayacak politikalar da geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aslanapa, Oktay (1971), **Turkish Art and Achiteshre**, London, Preafer Pub.
- Baytur, Enver-Heyrinnisa Siddik (1991). **Şıncañdiki Milletlerniñ Tarihi**, Millâtlâr Nâşiryatı, Pekin.
- Esin, Emel (1967), **Antecedents and Development of Buddist and Mani Turkish Art İn Eastren Turkestan and Kansu**, İstanbul.
- Fairbank, John King, **Weidade Zhong guo Geming (Büyük Çin Devrimi)**, 2000, 2, Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi.2000, 2. Baskı.
- Gabain. A. Von (1973), **“Das Leben İn Uighurischen Kongrich Von Qoço”** Weisbaden.
- Gopur, Vahitcan-Hüseyn Asker (1987), **Uygur Klask Edebiyatı Tizisliri**, Millâtlâr Nâşiryatı, Pekin.
- Güngör. Erol (1990), **Tarihte Türklük** Ötüken Neşiryatı, İstanbul.
- Hebibellah, Abdurchim (2000), **Uygur Etnografyası**, Xinjiang Halk Neşiryatı, Ürümqi, 2. Baskı.
- Kafesoğlu, İbrahim (1992), **“Uygurlar”**, **Türk Dünyası El Kitabı**, I. Cilt, TKAE, Ankara.
- Koca, Selim (1981), **“Batılı Bir Türkologun Uygur Kültür Tarihi Hakkında Yazdığı Bir Eser Üzerine Düşünceler”** **Milli Kültür**, Aralık.
- Li-xiongfán, Sun zheyu, (1986), **Zhong hua Ren min Gong he guo Zi liao Shouce, Ç.H.C hakkında genel bilgile: 1949-1985**, Shehui Ke xueyuan Chubanshe. Pekin.
- Lu xueyi, (1996). **21 / 21 Shiji de Zhongguo Shehui(21. yüzyılda Çin Toplumı)**, Yunnan Renmin Chubanshe(Yunnan Halk Neşiryatı), Yunnan.
- Merçil, Erdoğan (1992), **“Karahanlılar”**, **Türk Dünyası El Kitabı.**, I. Cilt, TKAE, Ankara.
- Qin shi, (1997). **Çin**, Yeni Yıldız Yayınevi, Pekin.
- Rahman, Abdükerim, Huştar, Şerip- Reveydullah Hemdullah (1996), **Uygur Örp-Adetleri**, Xinjiang Yaş-Ösmürler Neşiryatı, Ürümqi, I. Baskı.
- Rasonyi, Lazso (1971), **“Tarihte Türklük”**, TKAE, Ankara.
- Yalçınkaya, Alâeddin (1997) **Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında TÜRKİSTAN 1856'dan Günümüze**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yürek, Murat, (1998). **Asya Kaplanları**, ALFA Yayınları, İstanbul.